

УДК 378.12:371.13:316.4.063.3(4)

Т. І. СУЩЕНКО

доктор педагогічних наук, професор
Класичний приватний університет

НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Визначено, яким має бути викладач вищої школи і вищий навчальний заклад, розглянуто особливості бачення їх ролі в перебудові студентського і власного життя. Тому провідною стратегією підготовки викладачів вищої школи у новій ситуації має стати створення необхідних умов для реформування професійних установок, переосмислення педагогічних цінностей, пошук шляхів розвитку яскравих творчих особистостей, які вміють розробляти власні критерії створення більш досконалих форм людського життя і людських відносин.

Ключові слова: викладач, вищі навчальні заклади, студент, професійна підготовка, магістратура.

Якість професійної діяльності викладача вищої школи, його педагогічні й інтелектуальні здібності, професійна культура і професіоналізм безпосередньо й реально впливають не тільки на удосконалення педагогічної системи, на якість навчання і виховання, але й на авторитет держави.

У сучасних умовах динамічного розвитку цивілізації вся система професійної освіти має бути орієнтована на нові умови життя та діяльність людей, на майбутнє, оскільки саме професіоналізм будь-якого спеціаліста є важливим чинником розвитку суспільства. Професіоналізм не може розвиватися спонтанно. Держава має керувати, стимулювати і підтримувати будь-які спроби підвищення професіоналізму викладачів [4].

Зауважимо, що позиції багатьох вчених Європи активно розробляють нові альтернативні ідеї розвитку професіоналізму випускників вищих навчальних закладів, який набуває нового й особливого значення. Серед таких ідей чільне місце належить ідеї безперервності освіти (навчання упродовж життя), відкритість, здатність до саморозвитку, ідеї партисипативності (демократизація всіх сфер життя суспільства), участь держави, батьків, громадськості у прийнятті рішень, що стосуються всіх аспектів професійної підготовки спеціалістів, аналізу й реалізації освітнього процесу.

Досліджуючи проблему партисипативності, її виникнення та розвиток у сучасних західних педагогічних концепціях, Н. М. Бідюк виокремлює низку важливих чинників, які необхідно використовувати у формуванні професіоналізму педагогів, зокрема:

- демократизацію у визначенні цілей освітнього процесу;
- зростання внутрішньої мотивації у спільних освітніх проектах;
- усунення негативних наслідків директивно організованого освітнього процесу;

- гуманізація освітнього процесу;
- виховання демократичної свідомості [2].

Результати дослідження Н. М. Бідюк довели, що реалізація ідеї партисипативності в освітньому процесі приводить до зростання інновацій в освіті, оскільки нові суб'єкти несуть нові ідеї, впровадження яких залежить від можливостей впливу суб'єктів на прийняття тих чи інших рішень, а залучення громадськості, відповідно, забезпечує підтримку у розв'язанні педагогічних проблем [2, с. 38].

На жаль, наші дослідження факторів впливу держави на створення максимальних умов для розвитку випереджальних педагогічних технологій на якість професіоналізму викладачів, стимулювання механізмів їхнього самовдосконалення, підвищення рівня професійної компетенції, розвитку професійно значущих якостей поки що така, що навіть деякі її усвідомлені дії в цьому напрямі часто або не реалізуються, пробуксовуючи у товщі усякого роду звітних паперів, або реалізуються не досить ефективно.

Втім, розвиток професіоналізму викладачів – об'єктивний процес, що піддається певному соціальному управлінню як єдності прогнозування, планування, регулювання й виховання. Прогнозування стану розвитку вищої освіти можливе на основі загальних тенденцій формування професійної свідомості викладачів, що характеризується високим рівнем зацікавленості держави у відповідних змінах вищої освіти.

Але ні теорія, ні методика цього процесу ще не визначені, а тому розглянемо деякі загальні проблеми формування нової моделі професіоналізму викладача, зосередивши увагу на таких основних напрямках удосконалення організаційної роботи, як урахування складного сучасного світового соціуму, визначення пріоритетів, принципів перебудови підготовки викладацьких кадрів, організації системи їхньої підготовки, дієвості існуючих концептуальних підходів.

Вагомим внеском у розв'язання багатьох цих проблем є думки і праці відомих педагогів-дослідників Є. Барбіної, В. Бондар, Л. Даниленко, І. Зязюна, Г. Єльнікової, Л. Карамушки, В. Кудрявцевої, Ю. Кулюткіна, Ю. Мальованого, В. Маслова, Н. Ничкало, В. Олійника, В. Паламарчук, Н. Протасова, Л. Пуховської, В. Пуцова, В. Пікельної, О. Савченко, В. Семиченко та ін.

На наш погляд, формування нової моделі професіоналізму викладача можливе не тільки шляхом професійної соціалізації, але й у процесі розв'язання тих реальних суперечностей професійної свідомості, які деградує впливають на його особистість (моральний вибір, духовні цінності, стандартизований спосіб життя, відчуження, однобічні ціннісні орієнтації тощо).

Правильна стратегічна орієнтація професійного розвитку майбутнього викладача має враховувати довгострокові цілі та спрямовуватись на модель стійкого безперервного розвитку.

Мета статті – висвітлити основні напрями вдосконалення професійної підготовки викладачів вищої школи в умовах магістратури.

Процес формування нової моделі професіоналізму викладача вищої школи – це, загалом, процес його повноцінного входження у своє професійне й соціальне становище, де викладач як інтелігент і громадянин має весь час погоджувати свої професійні цінності з вищими цінностями суспільства. Це дає нам змогу зробити висновок про те, що формування професіоналізму є одночасно і процесом його професійної соціалізації.

Проте вирішення цієї проблеми ускладнюється тим, що у нашій країні немає чіткої визначеності загальнодержавних ідеалів, “розмиті” критерії морального вибору, особливо вагомим недоліком формування нової моделі професіоналізму викладача є недостатній розвиток самосвідомості, пов’язаний зі слабким станом раціональної складової, яка виявляється в їх професійній діяльності. Все це породжує певні коливання в поведінці, негативно впливає на формування поглядів і переконань у процесі засвоєння професіології, соціології, етики, аксіології, акмеології та інших наук, які необхідні сьогодні для їх професійного розвитку.

Розв’язання комплексу зазначених суперечностей можливе за системного підходу до їх вирішення, що повинно стати предметом розробки спеціальної програми професійної підготовки викладача вищої школи на всіх етапах розвитку професіоналізму.

Перспективною є система розвитку професіоналізму, яка характеризується такими важливими якостями, як:

- випереджальний характер;
- спрямованість на проблеми постіндустріальної цивілізації;
- інноваційність і творчий характер;
- прогнозованість і продуктивність;
- забезпечення готовності до нових умов існування;
- адаптованість до нових швидкозмінних технологій та суспільних процесів, до нового соціального й інформаційного середовища;
- високий рівень професійної мобільності та конкурентоспроможності;
- універсальність і демократичність тощо.

У цілому, сучасна ситуація в умовах ринкових відносин потребує постійного саморозвитку викладача як суб’єкта власної життєдіяльності.

Головною установкою у формуванні нової моделі професіоналізму викладача, особливо в процесі його підготовки є те, що цей процес здійснюється всією сукупністю різноманітних впливів, комплексом засобів, у яких втілюються кращі традиційні якості професійної самовідданості, відповідальності перед народом і нацією за становище вихованості громадян.

Це важливе завдання досягається шляхом формування національно-культурної, національно-моральної самоідентифікації, тотожності зі своїм

народом і його долею, що забезпечить формування патріотизму – базової якості викладача, визначеної в останніх урядових документах і концепціях.

Пам'ятаючи, що центральним компонентом професіоналізму викладача є духовне самоствердження, слід покласти в основу професійної підготовки викладацьких кадрів формування готовності до утвердження гуманістичних основ буття, зокрема професійної доброчинності та людської порядності, подолання збайдужості до ідеалів. Звичайно, за такого підходу, формування нової моделі професіоналізму постає як засіб подолання суперечностей, які характерні для сучасного етапу розвитку нашого суспільства та вміння їх продуктивного творчого розв'язання.

Оскільки складний комплексний характер проблем, розв'язуваних викладачами, вимагає неординарних нових рішень, що носять соціально-перетворювальний характер, то у викладача сьогодні необхідно формувати потребу в творчості, цілеспрямовану установку на оперативне та чітке розв'язання складних педагогічних проблем.

Виходячи з цього, сьогодні постає завдання необхідності глибокого обґрунтування нових критеріїв та показників, за якими об'єктивно й справедливо можна було б вимірювати рівень розвитку професійних якостей, удосконалювати технологію аналізу та оцінювання якості роботи навчальних закладів органами влади.

До стратегічних і головних завдань формування нової моделі розвитку професіоналізму викладача належить виховання здібності до самостійної орієнтації в інноваційній діяльності на основі глибоких знань перспективних досягнень соціальних, філософських, людинознавчих, психолого-педагогічних наук як професійної якості, що являє собою виділену на основі певних ознак упорядковану множину педагогічних умінь, взаємопов'язаних елементів, об'єднаних загальною метою – досягнення професіоналізму.

Головними критеріями, за якими характеризується професіоналізм викладача, є: фундаментальність, науково-педагогічна спрямованість і універсальна освіченість студентів.

Критерій (від лат. *criterion* – засіб для судження) – ознака, на підставі якої здійснюється оцінювання, визначення або класифікація будь-чого. Критерій відображає сутнісні зміни об'єкта і являє собою знання межі, повноти прояву його сутності у конкретному вираженні [3, с. 214]. Критерій є засобом, необхідним інструментом оцінювання, але саме оцінкою не є.

Вибір критеріїв великою мірою визначається практичними інтересами, які полягають у досягненні компетентної, максимально результативної і водночас пріоритетної, найбільш значущої для викладача діяльності. В такому випадку критерій може бути поданий як науково обґрунтована “модель”, що характеризує сутність професійно-педагогічної підготовки, сукупність знань про неї, через яку вона максимально виражена.

За Л. Беляєвою [1, с. 60–63], критерії мають задовольняти такі вимоги:

- бути об'єктивними;
- вимірювати саме те, що заплановане;
- включати найбільш суттєві, основні моменти явища, що описуються;
- охоплювати типові ознаки явища;
- формулюватися ясно, коротко, точно.

Магістерська підготовка забезпечує вирішення таких завдань оновлення вищої школи, як формування сучасних викладачів, здатних до реалізації випереджальних функцій освіти у розвитку суспільства, досягнення нової якості вищої педагогічної освіти, яка визначається відповідними освітньо-професійними програмами і державним стандартом, який визначає, що випускник, який отримав кваліфікацію магістра педагогіки, має бути готовим:

- вирішувати освітні й дослідницькі завдання, орієнтовані на науково-дослідну роботу в предметній області знань;
- використовувати сучасні педагогічні технології і методи наукових досліджень, що застосовуються у сфері психолого-педагогічної освіти; аналізувати результати навчання;
- проектувати і реалізовувати в практиці навчання новий зміст навчальних предметів і освітньо-професійних програм на рівні, що відповідає прийнятим освітнім стандартам;
- діагностувати рівень освіченості студентів; створювати творчу атмосферу освітнього процесу;
- виявляти взаємозв'язки науково-дослідного й навчального процесів у вищій школі, можливості використання власної наукової роботи як засобу вдосконалення освітнього процесу.

Тому вдосконалення професійної підготовки магістрів – майбутніх викладачів вищої школи пов'язане із розробкою питань педагогічної освіти, її теорії і практики, структури і змісту, технологій та методик.

Системний аналіз мети, завдань, принципів, змісту і форм організації професійної підготовки педагогів здійснили вчені О. Абдуліна, Н. Гузій, І. Зязюн, Н. Кузьміна, З. Курлянд, В. Луговий, Г. Нагорна, С. Нікітчина, В. Семиденко, В. Сластьонін, Л. Хоружа та інші, у тому числі проблеми застосування у цьому процесі інноваційних технологій розглянуті у дослідженнях А. Алексюк, І. Богданової, А. Богуш, Є. Бондаревської, К. Вазіної, Л. Даниленко, В. Пітюкова, Н. Щуркової та ін. Проблема формування особистості педагога докладно висвітлена у ряді досліджень (С. Архангельський, Є. Барбіна, В. Войтко, Е. Гришин, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, М. Євтух, Н. Кузьміна, М. Лазарєв, А. Мудрик, Л. Нечепоренко, Н. Ничкало, В. Семиченко, С. Сисоєва, Л. Спірін, Л. Сущенко, Н. Тарасевич, Н. Чепелева, Т. Яценко та ін.). Особливості, структуру, функції педагогічної діяльності, специфіку формування готовності до її

здійснення в умовах педагогічного процесу вищого навчального закладу досліджували вчені Є. Барбіна, Ф. Гоноболін, В. Загвязінський, А. Капська, Е. Карпова, Н. Кічук, А. Линенко, О. Мороз, О. Пехота, Г. Щедровицький та ін.

Важливо, що сучасні уявлення дослідників про професійну підготовку педагога як спеціаліста пов'язані з його компетентністю. Ключові компетентності є міжгалузевими знаннями, вміннями та здібностями, які необхідні для адаптації та продуктивної професійної діяльності. Це поняття включає результати навчання, що передбачають “прирощування” знань, умінь, навичок, досвіду особистісного саморозвитку, творчої діяльності і досвіду емоційно-ціннісних відносин. Воно розглядається як комплекс професійних знань і значущих професійних особистісних якостей, які визначають ефективність професійної праці.

Отже, система підготовки майбутніх викладачів вищої школи функціонує як єдність інваріантної складової, що забезпечує внутрішню цілісність педагогічної системи, пов'язаної із безпосередньою трансляцією традиційних педагогічних і гуманістичних цінностей (при цьому забезпечується процес необхідного відтворення суспільства) і варіативної складової, пов'язаної із адаптацією цієї системи до конкретно-історичної реальності, що змінюється.

Труднощі полягають у тому, що досі не визначено напрями оновлення в умовах ринку й нового соціуму ієрархії цілей і того мінімуму обов'язкових знань, професійних умінь, які виправдовують поняття “викладач вищої школи” за принципом випереджального розвивального навчання.

Педагогічні ідеї такі короткочасні, що старіють ще до того, як їх опублікують і оприлюднять. У більшості вишів створилась така ситуація, за якої викладачі, які отримали дипломи кандидатів чи докторів наук, вважають, що вони отримали раз і на все життя право однаково викладати і студентам, і викладачам, що призводить до невтішного, але закономірного результату: викладачі, які здійснюють в університеті слабку підготовку, наприклад, майбутніх учителів, потім так само їх і перепідготовляють, не поглиблюючи й не оновлюючи свої знання. Наразі існує величезна дистанція між метою і завданнями школи, її змістом та цілями педагогічного процесу в системі підвищення кваліфікації, причиною якої є неузгодження мети, засобів і оцінювання результатів роботи цих підрозділів. Цілі перетворилися в лозунги педагогічних починань, засоби перестали бути професійною цінністю, результати вимірюють критеріями, які не відображають сутність педагогічного процесу у вищих навчальних закладах. Так само й у більшості випадків цілі навчання магістрів роками не оновлюються, науково не обґрунтовуються. Навіть терміни “викладач” і “викладання” тлумачаться по-різному, не відповідають своєму дійсному сучасному змісту.

Трапляється, коли загальна ціль підготовки викладача формулюється так широко й узагальнено, що уявлення про неї залишається зовсім незрозумілим ні для тих, хто навчає, ні тим, для кого ця магістерська система створена.

Існує також нездоланна дистанція між тим, що пропонують викладачі магістратури і вимогами ректоратів та різних контролюючих органів. Це має свої причини. Вища освіта ніби розвивалась в бюрократичній оболонці, демократичні начала були атрофовані, ставлення вищих органів до вищої школи будувалися за такою схемою: звідти (зверху) йшли вказівки: що і як робити; знизу – інформація, що зроблено. У таких умовах проростала апатія й байдужість викладачів. Слухняність і старанність у виконанні навчальних навантажень стали головними чеснотами вищої школи.

К. Д. Ушинський про подібне поширене явище в його часи якось зауважував, що наші педагоги є чудовими виконавцями, що таких не знайти більше ніде в світі, бо в них у голові сидить інспектор, який, може, ніколи й не прийде на його заняття, але про якого викладач завжди пам'ятає. І виводити його з цього стану прийдеться дуже-дуже довго і важко.

Матеріальна база, на якій ґрунтується навчання в магістратурі, теж давно застаріла. Дешевий, поверховий і опосередкований підхід до організації випереджального магістерського навчання не може сприяти найголовнішому: нарощуванню особистісного духовно-творчого потенціалу викладача.

Сьогодні, коли у центр усіх перетворень поставлено людину, особистість, гуманізація людських взаємин, ще з більшою оперативністю необхідно перебудовувати діяльність нині існуючої системи магістерської освіти, яка покликана бути на великій відстані попереду в обґрунтуванні і виборі шляхів оновлення знань і педагогічного мислення викладача у прискоренні й нарощуванні його духовного потенціалу, у збагаченні досвідом і сучасною технологією викладання.

Отже, проблема перебудови та оновлення системи професійної підготовки викладацьких кадрів назріла так само, як і інших суспільних реформ.

Учені відзначають, що сучасне покоління студентів – це зовсім нові люди, які живуть і діють за своїми, раніше невідомими законами, що сьогодні вони готові до нового буття, до нового вчення, нових відносин. Їм потрібен і новий викладач, адаптований до нового соціуму, психології студента, здатний його розуміти, дати хід усьому новому і демократизованому світу, який гармонійно розвивається.

Тому система підготовки викладача через магістратуру – найкоротший шлях до прогнозованих результатів.

На наш погляд, цю систему слід кваліфікувати як особливу вищість серед інших ланок вищої освіти, як підготовку професіоналів, як спеціальну роботу з розвитку педагогічної творчості і підготовки викладачів-дослідників.

У зв'язку з цим магістерська підготовка викладачів має бути випереджальною, прогностично зорієнтованою на повноцінне підвищення їхнього індивідуально-професійного статусу за рахунок опрацювання індивідуальних програм та експериментальних курсів, створення й використання нових науково-методичних лабораторій з цільовим фінансуванням, щоб ширше залучати викладачів до наукової, видавничої роботи, готувати з ними рукописи і публікувати їхню продукцію.

Вважаємо залучення майбутніх викладачів до експериментальної роботи головною прикметою перетворення магістратури в Центри підготовки дійсних викладачів-новаторів для наукового обґрунтування гнучких і різноманітних наукових програм, які враховують потреби конкретного району, професійні можливості кожного викладача, вищих навчальних закладів.

Висновки. Таким чином, у всіх динамічних змінах і перетвореннях вищої школи на перший план виступає особистість викладача як творця, як носія нових якостей і ролей у всіх вимірах суспільного й духовного розвитку. З кожним поступом людської цивілізації розширюється діапазон духовності, освіченості, культурного потенціалу країн і народів, що так яскраво проявляється на діяльності вищих освітніх закладів.

Змінюються їхні цілі, завдання, функції, їхнє призначення. Вони працюють на майбутнє, тому мають прийняти інші пріоритети. І по суті, і за змістом вони мають стати не предметними, а особистісними, зорієнтованими на людську індивідуальність, на найвищу культуру людських відносин.

Таким вищим навчальним закладам потрібен інший викладач, з іншим баченням своєї ролі в перебудові студентського і власного життя. Тому провідною стратегією їхньої підготовки у новій ситуації має стати створення усіх необхідних умов для реформування їхніх професійних установок, переосмислення педагогічних цінностей, пошуку шляхів розвитку яскравих творчих особистостей, які вміють розробляти власні критерії створення більш досконалих форм людських взаємин.

Такий процес вбачаємо як вищу форму соціально значущої діяльності викладача, який виступає як безпосередній творець і "розроблювальник" учбових тем, професійних ситуацій, методичних посібників і рекомендацій, його діяльність у своїй основі спрямована на пробудження у майбутніх спеціалістів повної самостійності й потягу до своєрідності, раціональності та пошуку різноманітних прийомів навчання і виховання.

Список використаної літератури

1. Беляева Л. А. Социокультурные основания педагогической деятельности : дис. ... д-ра филос. наук / Л. А. Беляева. – Екатеринбург, 1994. – С. 60–63.
2. Бідюк Н. М. Альтернативні ідеї як фактор розвитку освітнього процесу в сучасних концепціях освіти / Н. М. Бідюк // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. / редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін. – Запоріжжя, 2007. – Вип. 41. – С. 34–40.

3. Вьюнова Н. И. Инвариантное и вариативное в исследовании проблем психолого-педагогического образования / Н. И. Вьюнова // Вестник ВГУ. Серия Гуманитарные науки. – 2003. – № 1. – С. 189–206.

4. Головченко О. М. Про педагогічну майстерність викладача вищого навчального закладу / О. М. Головченко // Проблеми освіти : наук.-метод. зб. – Київ : ІЗМН, 1996. – Вип. 5. – С. 59–67.

Стаття надійшла до редакції 07.09.2015.

Сущенко Т. И. Научно-практические проблемы профессиональной подготовки преподавателей высшей школы

Определено, каким должен быть преподаватель высшей школы и высшее учебное заведение, рассмотрены особенности видения их роли в перестройке студенческой и собственной жизни. Потому главной стратегией их подготовки в новой ситуации должно стать создание всех необходимых условий для реформирования профессиональных установок, переосмысления педагогических ценностей, поиска путей развития ярких творческих личностей, которые умеют разрабатывать собственные критерии создания, более совершенных форм жизни и человеческих отношений.

Ключевые слова: преподаватель, высшая школа, студент, профессиональная подготовка, магистратура.

Sushchenko T. Scientific and Practical Problems of Training Higher School Teacher Preparation

We consider how to be a teacher of high school and higher education, especially the vision of their role in the reconstruction of the student and his life. Because the main strategy of their training in the new situation should be the creation of all necessary conditions for the adjustment of professional settings, a rethinking of the former pedagogical values, to find ways of forming bright creative people who know how to develop their own criteria for the creation of themselves and others, more advanced forms of life and human relations.

Need a new teacher, adapted to the new society, psychology student is able to understand it, to give a new course around the world and democratized, harmoniously developed. Therefore, the system of teacher training through the master – the shortest way to the projected results.

In our view, this system should be classified as a special superiority to other parts of higher education, including professional training as a special work of art and the development of pedagogical training of teachers and researchers.

In connection with this master teacher training must be anticipatory, prognostically oriented to fully enhance their personal and professional status.

It is proved that the leading strategy training in the new situation should be the creation of all necessary conditions for the restructuring of their professional attitudes, rethinking old pedagogical values, finding ways of forming colorful creative people who can develop their own criteria for construction of themselves and new others in a more sophisticated form human relationships.

Key words: teacher, high school, student, training, magistracy.